

УДК 336.56; 338.242.2

ПІДПРИЄМНИЦТВО І МЕНЕДЖМЕНТ

Гуменюк О. О.,
кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ АПК

Анотація. Розглянуто сутність ринку та її інфраструктури. Визначено ефективність функціонування інфраструктури ринку. Проведено аналіз стану ринку в Україні. Запропоновано шляхи підвищення ефективності функціонування інфраструктури ринку продукції АПК.

Annotation. Essence of market and its infrastructure is considered. Certainly efficiency of functioning of market infrastructure. The analysis of market condition is conducted in Ukraine. The ways of increase of efficiency of functioning of infrastructure of market of products are offered AIC.

Ключові слова: ринок, інфраструктура ринку, ринок продукції АПК.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної роботи аграрного сектора економіки України та його конкурентоспроможності в значній мірі залежить від стану розвитку ринкової інфраструктури. Інфраструктурне забезпечення ринку продукції АПК, в комплексі з іншими організаційними заходами інтенсифікації агропромислового виробництва, слід вважати визначальною умовою продовольчої безпеки країни, зниження соціальної напруги, стабілізації національної економіки в цілому, підвищення здатності протистояти міжнародній конкуренції та поліпшення позицій країни в міжнародному поділі праці.

Проблема формування інфраструктури ринку продукції АПК складна і багатоаспектна. Її вирішення необхідно поєднувати з цивілізованими механізмами організації ринку агропромислової продукції, що робить надзвичайно актуальними дослідження механізму розвитку інфраструктури ринку продукції АПК в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці теоретичних питань формування організованого аграрного ринку, розвитку його інфраструктури, удосконаленню його державного регулювання присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Андрійчука, П. Борщевського, П. Гайдуцького, Т. Дудара, С. Дусановського, В. Зіновчука, Ю. Коваленка, М. Маліка, Б. Пасхавера, П. Саблука, А. Стельмашука, Л. Худолій, В. Юрчишина та інших учених. Їх зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент названого напрямку, вирішено багато його практичних аспектів.

Постановка завдання. Проте окремі сторони цієї багатогранної проблеми не вирішені і вимагають поглибленого їх дослідження. Зокрема, дискусійними залишаються питання розвитку оптового ринку АПК. Саме зазначені проблеми визначають мету даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок є обов'язковим компонентом товарного господарства. Від його повноцінного розвитку, що включає інфраструктурне забезпечення, залежить ефективність функціонування аграрної економіки. Світовий досвід переконливо довів ефективність ринкової організації економічного життя суспільства.

Об'єктивну необхідність ринку, як і існування товарного виробництва, спричиняють наступні чинники: розвинений суспільний поділ праці; економічна відокремленість ринкових суб'єктів, що зумовлена наявністю різних форм власності; тісний зв'язок цих суб'єктів зі світовою економікою через зовнішню торгівлю, потреба виходу національної економіки на світовий економічний простір з метою її подальшого економічного зростання.

Національний ринок кожної країни поділяється на окремі сегменти. Одним з найважливіших серед них є сільськогосподарський (аграрний, продовольчий, агропродовольчий) ринок, на якому предметом купівлі-продажу виступають сільськогосподарська продукція та продовольство.

Зародження процесу утворення ринку сягає сивої давнини. Спершу це був натуральний обмін без використання грошей, підкріплений переговорами та контактами між сторонами обміну. З подальшим процесом суспільного поділу праці, розвитком продуктивних сил і виробничих відносин до сфери ринку потрапляє все більше товарів, ускладнюються механізми обміну, розширюються межі його функціонування, ринок набуває геополітичних ознак.

З розвитком суспільного виробництва і обігу дане поняття неодноразово змінювалось. Спочатку ринок розглядався як базар, місце роздрібної торгівлі, ринкова площа. Це свідчить про те, що ринок з'явився ще за часів розпаду первісного суспільства, коли обмін між общинами ставав більш чи менш регулярним і набував форми товарного обміну, який здійснювався у певному місці та у визначений час.

У ринкових умовах важливим фактором ефективного функціонування підприємств є наявність розвинутої інфраструктури, яка є обов'язковим компонентом будь-якої цілісної економічної системи і підсистеми. Створення розгалуженої ринкової інфраструктури – найбільш актуальне питання проведення кардинальних змін в структурі національної економіки України. Адже саме ринкова інфраструктура забезпечує взаємодію всіх підприємств, фірм, галузей, регіонів, окремих ринків.

Враховуючи значний наявний потенціал аграрного сектора України з виробництва сільськогосподарської продукції особливого значення набуває створення сучасної, за світовими стандартами, інфраструктури аграрного ринку. Формування ринкової інфраструктури має завданням обслуговувати процес ринкового товарообміну, забезпечувати його надійність, прозорість і стабільність. Основні завдання щодо удосконалення ринкової інфраструктури, безперерйного функціонування товарних ринків визначені в Указі Президента України від 6 червня 2000 року "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку".

Дослідження сучасного стану інфраструктури ринків аграрної продукції виявило недостатній розвиток її низового – сільського рівня, відповідно невирішеність проблеми збуту продукції сільських індивідуальних домогосподарств, внаслідок чого втрачається значна кількість та якість продукції.

Аналіз біржової торгівлі показує, що обсяги реалізації сільськогосподарської продукції на біржах безпосередніми товаровиробниками становили за останні роки лише 2-3% від загального продажу. Не завжди в інтересах товаровиробників формуються крупнооптові партії продукції, більш конкурентоспроможні й вигідні для продажу. Нині на товарних біржах укладаються лише угоди з реальним товаром, тобто спот і форвард. Відсутня ефективна дійова система цінового моніторингу, аналізу й прогнозування кон'юнктури аграрного ринку, збирання та поширення інформації щодо рівня цін на сільськогосподарську продукцію й продовольство.

В ланцюгу "виробник-оптовик-роздрібний покупець", який лише формується, відсутні тривалі, стабільні зв'язки, а взаємовідносини сторін не ґрунтуються на контрактній основі. Реалізація сільськогосподарської продукції переважно здійснюється внаслідок особистих контактів учасників ринку. У більшості випадків роздрібні торговці закуповують безпосередньо у товаровиробників продукти сільського господарства й продовольства, що потребує проведення величезної кількості дрібних операцій з підготовки продукції до продажу: сортування, пакування тощо.

Теперішня економічна ситуація ускладнюється через повільне створення мережі пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, а також здійснення організаційних заходів щодо залучення об'єднань підприємств агропромислового комплексу, спілок споживчих товариств та інших формувань до процесу забезпечення прозорості аграрного ринку, обмеження дії законодавчої системи щодо запобігання недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності.

Для забезпечення наукового підходу до вирішення досліджуваної проблеми важливо в першу чергу визначити сутність інфраструктури та її структуру.

Вивчення вітчизняних літературних джерел засвідчує, що вперше термін "інфраструктура" було запроваджено для позначення об'єктів і споруд, які забезпечували нормальне функціонування збройних сил, а з середини 50-х років XX ст. широко використовується в економічній і політичній літературі. В економічній літературі цей термін почав використовуватися в кінці 40-х років XX століття для визначення комплексу галузей господарювання, що обслуговують промислове та сільськогосподарське виробництво.

На рівні загальнодержавного підходу поняття "інфраструктура" (від лат. *infra*- нижче, під + *structura* – будова) визначається як складова частина загального устрою економічного та політичного життя, що має допоміжний характер та забезпечує нормальну діяльність економічної та політичної систем в цілому. Дослівно інфраструктура — це основа, фундамент, внутрішня будова економічної системи [11, с.91].

Окремі автори характеризують інфраструктуру як комплекс галузей народного господарства, які обслуговують промисловість та сільське господарство. До цього комплексу входять виробнича і невиробнича (або соціальна) інфраструктура. До виробничої інфраструктури належать шосейні дороги, канали, мости, порти, аеродроми, залізничний транспорт, зв'язок, системи енергопостачання тощо. [10, с.154]. Виходячи з цього, інфраструктура не виробляє кінцевого продукту в матеріально-речовій формі, а лише створює необхідні умови для його виробництва.

Таке розуміння інфраструктури як підпорядкованого, вторинного утворення породжує і відповідне ставлення до неї як до другорядного явища. Однак, на нашу думку, не слід їй відводити другорядну, допоміжну роль відносно сільського господарства чи промисловості. Недостатня увага до інфраструктури може викликати як утруднення та уповільнення розвитку національної економіки, так і стагнаційні процеси. Наявність ефективно діючої сучасної ринкової інфраструктури є важливим чинником формування конкурентноспроможної національної економіки в умовах ринкових трансформацій.

В одному з перших вітчизняних визначень ринкової інфраструктури як головної умови функціонування ринкової системи розглядалась наявність взаємопов'язаних підсистем, які обслуговують потоки товарів, послуг, фінансів і робочої сили. Їх називають інститутами – в розумінні тієї чи іншої форми суспільного устрою або сукупності норм права у певній царині суспільних відношень. Комплекс таких підсистем-інститутів і становить інфраструктуру ринкового господарства [6, с.60].

Найбільш універсальне, на наш погляд, визначення ринкової інфраструктури – це сукупність елементів, які забезпечують безперерйне багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків, взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків. Основна її функція полягає у забезпеченні зв'язків між елементами системи, до яких належать її об'єкти та суб'єкти. Крім цієї пасивної функції, ринкова інфраструктура виконує активну регулюючу функцію: впорядкування і регулювання взаємодії елементів ринкової системи. Реалізацією цих функцій забезпечується оптимізація руху товарно-грошових потоків. Інфраструктура забезпечує відповідність між потребами в товарах і послугах та здатністю виробництва задовольнити ці потреби [12, с. 24].

Таким чином, аналіз існуючих у вітчизняній літературі підходів до визначення терміну "ринкова інфраструктура" в системі народного господарства дав можливість сформулювати її сутність як сукупності системи, галузей, видів діяльності, організаційно-правових та економічних відносин, яка забезпечує функціонування, взаємодію та регулювання елементів економіки (в ідеальному випадку – відтворення і розвиток економіки в цілому) через інформаційні, фінансові та товарні потоки.

Особливістю вітчизняного підходу, пов'язаного з переходом економіки країни до ринкових умов господарювання, надзвичайно важливою складовою інфраструктури є ринкова інфраструктура (PIC). Необхідно зазначити, що термін "ринкова інфраструктура" вживається лише в країнах з перехідною економікою; в розвинутих країнах існує просто термін "інфраструктура", який обіймає систему підприємств, організацій та закладів, які обслуговують ринок і допомагають йому нормально функціонувати.

До "матеріальної інфраструктури", що створює матеріальні передумови господарського розвитку в розумінні надання бази послуг, він відносить: сукупність усіх споруд, обладнання і засобів організацій та підприємств у сфері енергозабезпечення, транспортного обслуговування та телекомунікації; споруди для захисту та покращання природних ресурсів; заклади державного управління, освітні та дослідницькі, а також оздоровчі та соціального забезпечення.

Під "інституційною інфраструктурою" Р.Юхімсен розуміє сукупність норм і способів поведінки для різних суб'єктів, що вступають у господарську взаємодію. Причому інституційна інфраструктура діє на різних рівнях господарської діяльності у межах господарюючого суб'єкта (регіону, галузі, підприємства). Інституційна інфраструктура – це правопорядок, який регулює відносини власності, спадщини, найму на роботу, ведення господарської діяльності в цілому. Законодавчо цей правопорядок повинен закріплюватися з урахуванням етнічних, релігійних, професійних, економічних інтересів суб'єктів і політичних особливостей державного устрою.

Американський економіст А.О.Хіршман у книзі "Стратегія економічного розвитку" наводить таке трактування суті поняття "інфраструктура": здебільшого вона визначається як ті базові види обслуговування, без яких виробнича діяльність первинного, вторинного та третинного секторів національної економіки не може відбуватися. Тобто суть інфраструктури усієї економіки – це насамперед послуги: транспортні, фінансові, телекомунікаційні тощо.

При вивченні вітчизняної літератури виявлено, що в наступних дослідженнях фахівці стали розрізняти загальну і спеціалізовану ринкову інфраструктуру [9, с.113]. Причому, загальна ринкова інфраструктура, яка обслуговує ринкову економіку в цілому і складається з різних складових: організаційно-технічної, фінансово-кредитної та науково-дослідницької; економічної, виробничої,

науково-технічної, ринкової, інформаційної структури/ В складі інфраструктури виділяють загальну і спеціалізовану РІС Остання обслуговує окремі ринки.

В сучасній вітчизняній літературі фахівці виділяють такі основні типи інфраструктури:

- виробнича (інженерно-технічна) інфраструктура – сукупність інженерних комунікацій (зв'язок, водовідведення, водо-, енерго-, нафто- та газопостачання), агро меліоративних та інших споруд, що забезпечують нормальне функціонування усього комплексу виробництва у межах певної території. У межах виробничої інфраструктури необхідно виокремити інформаційну інфраструктуру. Найважливіша для інноваційного процесу така особливість сфери зв'язку, як її спроможність шляхом економії часу "індукувати" ефективність інших галузей, що споживають її послуги [4, с.108].

- соціально-побутова інфраструктура – сукупність об'єктів і закладів житлового, культурно-побутового призначення, охорони здоров'я, відпочинку, торгівлі, тобто об'єктів, які забезпечують нормальні умови життя населення.

- інституційна інфраструктура – урядові заклади, науково-дослідні, проектно-конструкторські установи, за винятком органів і закладів безпосереднього управління виробництвом, а також конструкторських бюро, проектних і науково-дослідних закладів, що беруть участь безпосередньо у виробництві.

- соціально-виробнича (санітарна) інфраструктура – сукупність видів діяльності, матеріальних об'єктів з охорони природи та оздоровлення довкілля [4,с.48].

Поняття інфраструктури ринків сільськогосподарської продукції та продовольства трактується у спеціальній літературі у вузькому і широкому розумінні. У першому випадку інфраструктура продуктового ринку – це "сукупність посередницьких, торговельно-посередницьких та торговельних підприємств, на яких безпосередньо здійснюються операції купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства з участю покупців та продавців і генеруються ринкові ціни як ціни попиту та пропозиції". Зокрема, на думку Ю.С. Коваленка, ринковою інфраструктурою є тільки "місця контактування", решта – це транспортна, інформаційна, фінансова інфраструктура [12, с.89]. При цьому до системи підприємств ринкової інфраструктури пропонується відносити: при оптовій реалізації - товарні біржі, оптові ринки, торгові дома, ярмарки, аукціони; при роздрібній реалізації - міські та сільські ринки, магазини роздрібної торгівлі, підприємства громадського харчування, фірмові магазини сільськогосподарських та переробних підприємств.

У широкому розумінні ринкова інфраструктура АПК – це "система підприємств, організацій, закладів виробничої та невиробничої сфер, які покликані обслуговувати товаровиробників, створювати умови для своєчасного і безперервного нарощування обсягів пропозиції продукції на ринку" [13, с. 122]. Елементами інфраструктури при такому підході є транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування, а також місця контактування товаровиробників з покупцями їхньої продукції. Ринкова інфраструктура покликана обслуговувати процес ринкового товарообміну, забезпечувати його надійність, прозорість та стабільність.

Окремі автори вважають, що інфраструктура ринку в цілому та його окремих видів (сегментів) — це сукупність посередників, які здійснюють рух товару до споживача, та інститутів (структур), які обслуговують суб'єкти ринкових відносин"[13,с.123]. Сюди вони відносять різноманітність каналів реалізації, форм купівлі-продажу, посередників і покупців, а також розвинуту мережу сервісного, насамперед науково-інформаційного обслуговування товаровиробників, посередників і покупців. При цьому вони роблять висновок, що створення ринкової інфраструктури, цілісної сукупності її елементів (інститутів) є одним з найважливіших напрямів переходу до цивілізованих ринкових відносин.

На нашу думку, в основі концепції становлення й розвитку інфраструктури аграрного ринку повинен бути принцип необхідності формування такої інфраструктури, яка забезпечувала б загальні умови для підтримки стійких конкурентних переваг усіх підприємницьких структур у ланцюгу товарообігу продовольства: товаровиробник – оптовик – роздрібна торгівля – кінцевий споживач.

Таким чином, на основі аналізу літературних джерел щодо сутності ринкової інфраструктури нами визначено, що інфраструктура ринку продукції АПК – це сукупність посередницьких підприємств, які покликані обслуговувати товаровиробників, забезпечуючи процес ринкового товарообміну, здійснювати рух товару до споживача шляхом купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства з участю покупців та продавців і генерувати ринкові ціни як ціни попиту та пропозиції.

На початок 2006 р. в Україні діяло 2,5 тис. суб'єктів господарювання, у яких налічувалось 2886 ринків (з них 432 ринки належали фізичним особам-підприємцям, їх кількість проти 2004 р. збільшилась на 20,3%). Загальна чисельність працівників ринків складала 36,1 тис. осіб.

Переважна кількість суб'єктів господарювання (89,9%) мали по одному ринку, 7,1% – по 2 ринки, 2,1% – по 3 ринки; у 10 суб'єктів було по 4 ринки, у 13 – по 5 і більше ринків.

Із загальної кількості ринків 85,4% були приватної, 14,2% – комунальної, 0,4% – державної форм власності.

У 2005 р. кількість ринків порівняно з 1995 р. збільшилась у 2,3 раза, з 2004 р. – на 0,6%. Найбільше зростання кількості ринків у 2005 р. проти 2004 р. відбулося в Херсонській (на 13,1%) та Чернігівській (на 6,2%) областях.

Більше половини загальної кількості ринків зосереджено в Донецькій, Одеській, Дніпропетровській областях, Автономній Республіці Крим, Львівській, Луганській, Хмельницькій, Харківській, Вінницькій областях і коливалась від 304 до 116.

В обласних (республіканському) центрах, м.Києві і Севастополі розташовано 31% ринків.

Загальна площа ринків з продажу споживчих товарів протягом останніх років зростала. Так, проти 1995 р. площа ринків збільшилась у 2,1 раза, проти 2004 р. – на 3,3% і на 1 січня 2006 р. становила 21,1 млн.кв.м. Найбільший приріст загальної площі за рік спостерігався у Харківській області, Автономній Республіці Крим, Одеській та Хмельницькій областях (на 16–6%). В Україні 69% загальної площі ринків відведено під торгівлю.

Ринки приватної форми власності займали 88% загальної площі ринків, комунальної і державної форм власності – відповідно 11,8% і 0,2%.

На 1 січня 2006р. в Україні діяло 8 ринків з загальною площею понад 100 тис.кв.м, 21 ринок – з площею від 50 тис. до 100 тис.кв.м; 1,8 тис. ринків (майже дві третини загальної кількості) мали площу менше 5 тис.кв.м. Ринки з площею від 10 до 50 тис.кв.м становили майже п'яту частину загальної кількості ринків і займали більше половини їх площі і торгових місць.

На 1 січня 2006 р. на ринках налічувалось 931,4 тис. торгових місць, до яких включені власні місця, включаючи місця здані в оренду, місця, які належать фізичним особам-підприємцям у критих ринках, павільйонах, на критих і відкритих столах, місця для торгівлі з транспортних засобів, кіоски, палатки, лотки.

Порівняно з попереднім роком їхня кількість збільшилась на 1%. Найбільша частка торгових місць (68,6%) зосереджена на критих та відкритих столах, у кіосках (контейнерах).

Кількість торгових місць у середньому на один ринок по Україні становила 323 одиниці, у т.ч. на один продовольчий – 207, непродовольчий – 367 (з них речовий – 509), змішаний – 339 одиниць.

Структура ринків за спеціалізацією за рік зазнала деяких змін – зросла частка змішаних ринків – з 57% до 57,7% при зменшенні частки продовольчих ринків – з 19% до 17,4%, а частка непродовольчих ринків зросла з 24% до 24,9%. Серед ринків з продажу непродовольчих товарів половина становили речові ринки.

Висновки з даного дослідження. Ринкова інфраструктура є цілісною системою, яка об'єднує в собі окремі підсистеми: організаційну – біржі, оптові, брокерські, дилерські та інші посередницькі організації, власні комерційні структури великих концернів, підприємства роздрібної торгівлі; матеріальну – складське і тарне господарство, транспортні системи; інформаційну – інформаційні системи за споживачами, виробниками, цінами, банківськими послугами; кредитно-розрахункову – банківські і страхові установи, фінансові інвестиційні компанії, які покликані обслуговувати товаровиробників, забезпечуючи процес ринкового товарообміну, здійснювати рух товару до споживача шляхом купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства з участю покупців та продавців і генерувати ринкові ціни як ціни попиту та пропозиції. Проблемою повноцінної інфраструктури ринку є повільне створення мережі пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції.

Використана література

1. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку: Пер. з польської – Львів.: Арсенал, 2000. – 332 с.
2. Биржевое дело: Учебник / Под ред. В.А. Галанова, А.И. Басова. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 304 с.: ил.
3. Большой экономический словарь / Под. Ред. А.Н. Азриляна. – 3-е изд. стереотип. – М.: Институт новой экономики, 1998. – 864 с.
4. Внукова Н. М. Управление развитием рыночной инфраструктуры: Методологический и организационный аспекты. – Х.: Форт, 1998. – 132с.
5. Гаврилишин О. Основні елементи теорії ринкової системи. – К.: Наукова думка, 1992. – 125 с.
6. Гайдучий П.І. Аграрний ринок: уроки і завдання // Економіка АПК. – 2002. – №5. – С. 3-9.
7. Закон України "Про товарну біржу (за станом на 1 грудня 2000 р.)". – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 12 с.
8. Закон України "Про цінні папери і фондову біржу (за станом на 11 травня 2000 р.)". – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 28 с.
9. Ибрагимов Л.А. Инфраструктура товарного рынка. – М.: «Издательство «ПРИОР», 2001. - 256 с.
10. Инфраструктура товарного рынка: Навч. Посібник / Під ред. д-ра екон. наук, проф. І.В. Сороки. – К.: